

תבונות

הגות עיון ופשט
משיעורי

הג"ר דוד לייבל שליט"א

נערך ע"י תלמידיו

שעבוד מצרים - כור הברזל

פרשתנו פותחת בסיפור השתעבדותם של עם ישראל במצרים. קולמוסים רבים נשתברו בביאור עשרת המכות ויציאת מצרים, אך נראה שהשאלה המרכזית - מדוע נגזר על עם ישראל להשתעבד במצרים, דורשת העמקה והתבוננות.

לימוד בפרשיות בראשית מלמדנו כי גזירת השעבוד לא באה על בני יעקב במצרים כעונש על מעשיהם גרידא שכן כבר בערש לידתו של העם מתגלה ה' לאבי האומה אברהם ומודיע לו: 'כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעֲבָדִים וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה', עוד לפני שדרכה כף רגלו של אחד מבני יעקב מצרים ובודאי עוד לפני שקיעתם במ"ט שערי טומאה כבר נקבע כי עם ישראל יעברו את שעבוד מצרים.

ואמנם, כשיעקב אבינו חשש לרדת מצרימה הקב"ה אומר לו שהיידה היא כדי ליצור את העם: 'אֵל תִּירָא מִדָּרָה מִצְרִימָה כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם' כלומר; היידה כעת היא אמנם לצורך העכשווי של קיום ברעב, אך המטרה המכוונת שבשלה סיבב הקב"ה את הכל היא הרבה מעבר לכך - יצירתו של עם ישראל - כי לגוי גדול אשימך שם - עם ישראל ייווצר ויוולד דוקא במצרים.

אך עדיין לא למדנו מה פשר הדברים, וכי לא ניתן לגבש וליצור עם בלא שיעברו קודם שיעבוד בארץ לא להם? מה יש בו בתהליך שיעבור עם ישראל במצרים שהוא הכרחי כל כך לבנייתו של האומה?

כור ההיתוך

בפרשת ואתחנן מכונה התהליך של שיעבוד במצרים: 'כֹּר הַבְּרֶזֶל' וְאִתְּחַנֵּן לָקַח ה' וַיֹּצִיא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבְּרֶזֶל מִמִּצְרַיִם לְהֵיטִיב לָכֵן וְלָעַם נִחְלָה כַּיּוֹם הַזֶּה: (דברים ד כ)

למדנו אם כן שהשעבוד במצרים היה תהליך של חינוך ובניה שבסופו יעמוד העם במקום חדש שלא היה בו קודם לכן, כמו אותו גוש זהב שנכנס לכור ההיתוך מעורב בפסולת ולאחר צירוף ובירור הוא יוצא ממנו מזכוכ וטהור.

אך עדיין לא נתבאר מהו התהליך שעבר עם ישראל באותה עבודת נוראה וממושכת זו. מהו החומר הראשוני שאליו נמשלו עם ישראל, ומהו החומר המזוקק שאליו הגיעו בסופו של התהליך.

דוד אשר לא ידע את יוסף

כדי לעמוד על שורשי הדברים, נעיין כדרכנו בפסוקים המתארים את השתלשלות השעבוד:

וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצֶמּוּ בְּמֵאד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם: וַיִּקַּם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף: וַיֹּאמֶר אֵל עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצוּם מִמֶּנּוּ: הֲבֵיאָה נִתְחַכְמָה לּוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְתִהְיֶה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ: וַיִּשְׂמְעוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִלְחָתָם וַיְכַן עַרְי מִסְכָּנוֹת לַפְרָעָה אֶת פֶּתֶם וְאֶת רַעְמָסִים: וּכְאֲשֶׁר יַעֲנֶה אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצִי מִכְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָה: וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבְנֵים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפָרָה:

הפסוק המתאר את נקודת ההתחלה: 'וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא', מוביל אותנו אל השאלה מהו אפוא המאפיין של יוסף, אחיו ושאר דור היורדים מצרימה - שמייתם סימלה את תחילתו של השעבוד.

כבר עמדנו על כך בפרשת ויגש שלמרות שיוסף חי במצרים בארמון פרעה, הוא השכיל לשמר את הרמה הרוחנית שלו ושל ילדיו. כמו כן, יעקב ברדתו אל מצרים מבקש הוא לשמור על הבידול מהם באמצעות המגורים בארץ גושן, (גם את המפגש הראשון עם יוסף הוא מקיים דווקא בארץ גושן). בנוסף, גם יעקב וגם יוסף מבקשים שלא להיקבר במצרים, כדי להצביע על ארעיותה של השמות שם ולשמר את זהותם כעם ישראל, אותו עם אשר ראו בחזונם יוצא לימים ממצרים ועולה לארץ ישראל.

לעומת זאת נראה כי הדור הבא אחריהם התנתק בעניין זה מדור היורדים למצרים, ושיאיתם היתה הפוכה - השתלבות במרחב המצרי וביסוס חיהם בארץ הזו: 'וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם' - עם ישראל כבר אינם ממלאים רק את גושן לבדה אלא את כל הארץ, ובכך הם בעצם פורצים את גבולות ההיבדלות שיעקב ויוסף כה עמלו לקיימן בארץ גושן.

נראה שזאת הסיבה הגורמת לכך ש'ויקם מִלְךְ חֶדֶשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף' - זאת הייתה תוצאה ישירה של מצב שבו עם ישראל עצמו 'אינם יודעים' את יוסף ואת דרכו, ואם הם אינם עוד את דרכו של יוסף, הרי שגם פרעה 'אינו יודע את יוסף' לא עוד היבדלות ושמירת מרחק, אלא: וַיִּשְׁמְרוּ עָלָיו שְׁרֵי מָסִים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם' - פרעה מטיל שעבוד על עם ישראל.

כך גם מפורש במדרש (שמות רבה, שמות א ח)

רבנן פתחין פתחא להאי קרא 'בה' בגדו כי בניו זרים ילדו עתה יאכלם חודש את חלקיהם/ ללמדך כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצרים, מכאן אתה למד שמושה מלך ביציאתן ממצרים, וכיון שעשו כן הפך הקדוש ברוך הוא האהבה שהיו המצריים אוהבין אותן לשנאה, שנאמר 'הפך לבם לשנא עמו להתנכל בעבדיו'

זאת ועוד, בדברי חז"ל המפורסמים המובאים ברש"י על אופן שיעבודם של מצרים אנו רואים שוב כי דווקא רצונם העז של עם ישראל להתערות במצריים הוא היה הגורם אשר הביא עליהם את שנאת מצרים ואת השעבוד.

שבשעה שאמר פרעה 'הבה נתחכמה לו וישימו עליו שרי מסים' קבץ את כל ישראל ואמר להם בבקשה מכב עשו עמי היום בטובה, היינו רכתיב 'ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך' בפה רך, נטל סל ומגרפה מי היה רואה את פרעה נוטל סל ומגרפה ועושה כלבנים ולא היה עושה, מיד הלכו כל ישראל בוריות ועשו עמו בכל כחן לפי שהיו בעלי כח וגבורים, כיון שחשכה העמיד עליהם נוגשים ואמר להם חשבו את הלבנים מיד עמדו ומנו אותם ואמר להם כזה אתם מעמידים בכל יום ויום (במדבר רבה, בהעלותך)

פרעה והמצרים מנצלים את רצונם של עם ישראל להיות חלק בלתי נפרד מהאומה המצרית ומטים את שכמם לשעבד את עצמם לקחת חלק במאמץ הלאומי של מצרים, ודווקא זה מה שגלגל עליהם את השעבוד. אפשר שהוא גם עומק סיבת הדבר ששבת לוי לא נשתעבדו כמבואר בחז"ל בכמה מקומות והוא משום ששמרו על היבדלות מהמצרים ולא הציעו עצמם לעבודת המצרים, וכ"כ מצינו בילקוט שמעוני (וזאת הברכה, רמז תתקנה) ששבת לוי לא נימולו ביציאת מצרים משום שהיו נימולים במצרים, וע"כ גם לא נשתעבדו בשעבוד מצרים.

שלא שינו שמם

בזכות ד' דברים ננאלו ישראל ממצרים, שלא שינו שמם, ולא שינו לשונם, ולא גילו מסתורין שלהם, ולא נפרצו בעריות. (תנחומא בלק)

כאמור, תחילת שעבוד מצרים אירעה באותו דור שדווקא היה מעוניין להתערב ולהתבולל בתוך העם המצרי, והסכים לבצע פעולות מרחיקות לכת בכדי להשתלב ולהיטמע בתוך העם המצרי, פעולות אלו גלגלו עליהם דוקא את ההפך מזה, את יחסם המפלה של המצרים אליהם, ההשתעבדות בהם והפיכתם לעבדים.

אולם בסופו של דבר הכל התהפך, ודווקא מצב זה הוא שהביא את בני ישראל לגלות את זהותם מחדש, דווקא מתוך המעמד שלהם בעיני המצרים כעבדים משוללי זכויות אזרחיות - מצאו עם ישראל את זהותם שלהם, זהותם כבני יעקב, עליה הם שמרו לבסוף מכל משמר כפי שמלמדים חז"ל שלא שינו את שמם וכו', והיא שהצדיקה את יציאתם ממצרים ובחירתם לעם סגולה.

זה היה איפה כור ההיתוך של עם ישראל. כדי ליצור עם שיכול לשמר את זהותו לאורך שנים רבות, ולהתמודד עם אתגרים רבים ומורכבים המנסים לעמעם את זהותו, היה צורך לחרוט היטב את כלל הברזל של שימור הזהות היהודית: הרצון הכן להיטמע בין האומות לא רק שלא יוליד את יחסם הטוב של האומות אל עם ישראל אלא להיפך יגלגל עליהם יחס מופלה לרעה ורדיפות.

זהו 'כור הברזל' אליו נכנסו בני אותו הדור שרצה להמיר את זהותו ההיסטורית ולהתבולל בתוך מצרים, וממנו יצאו לבסוף כעם המכיר בזהותו, בשמו ולבושו - ושומרם מכל משמר, וזאת היתה תכליתו של כל השיעבוד הקשה שעברו כעם, כי כך נקבע בבני ישראל אותו הכלל, שכדי להיות 'עם לבדד ישכון' ולא עם של עבדים, עלינו לשמור מכל משמר על קדושת עמנו ויחודיותנו, וכשחלילה לא נתנהג כך, אזי 'הפך לבם לשנא עמו' ומכאן הדרך קצרה להשתעבדות לגוים ואיבוד הזהות לגמרי.

אמנם ההכרה בזהות היהודית איננה תכלית לכשעצמה, יש צורך ליצוק על גבה את תוכן הברית על כלל ציוויה - שנכרתה בהמשך במעמד הר סיני ובקבלת התורה. אך ההבנה הבסיסית הזאת בדבר חשיבותה של ההגנה על בידולה של הזהות היהודית מסביבתה שימשה כבסיס הכרחי לאותה ברית, והיוותה את התנאי לקחת גוי מקרב גוי, ובחירה בעם ישראל כעם סגולה.

ההיסטוריה לימדה אותנו לא אחת בדרך הקשה, שככל שניסו ישראל להתערות בקרב העמים שבקרבתם חיו, כך ביחס הפוך ומתואם להפליא - עורר הדבר דוקא רגשי אנטישמיות ורדיפות, אך כמו במצרים, דוקא אותן רגשי אנטישמיות ומסעי רדיפות מחזירים לבסוף את היהודי לכור מחצבתו ולהבנה 'כי לא ידח ממנו נידח'.

העלון יוצא לאור על ידי מכון 'תבונות', רח' יהודה הלוי 10 בני ברק

הארות והערות ולקבלת תכנים נוספים ניתן לפנות במייל: office@tvunot.net

לקבלת העלון במייל a@tvunot.net